

Antikinis graikų teatras

IVADAS

Sąvoka „Antika“ reiškia senovės graikų ir romėnų pasaulį bei šių abiejų tautų kultūrą ir apima laikotarpį nuo Mikėnų laikų (apie 1250m. pr. Kr.) iki Vakarų Romos imperijos žlugimo (476m. po Kr.). Antikinė kultūra garsėja savo rašytiniais paminklais, architektūros statiniais, tapyba, skulptūra, mozaika.

Teatras – tai vieta, kur kasdieniai įvykiai tampa vaidyba. Tiek dabartinis, tiek antikinis teatrai mus nukelia į kitą pasaulį, kur nėra žodžių – tik mimika, judesiai ir jausmai.

Antikinis teatras nuo dabartinio skiriasi. Antikiniame teatre vaidinti galėjo tik vyrai, negalėjo būti vaidinamos smurto bei žiaurios scenos, o šiuolaikiniame teatre vaidinti galima viską, nėra apibrėžtų rėmų, kuriuose turi įtilpti aktorius. Taip pat skirtingai nei antikiniame teatre, dabartiniame - gali vaidinti ir moterys, ir vaikai.

I. DRAMOS KILMĖ

Dramos žodis yra graikų kalbos ir reiškia veiksmą. Ten, kur įvykiai ne pasakojami, o vaidinami, ten reikia ieškoti ir dramos pradžios.

Graikų drama, kaip ir daugelio kitų tautų, yra išsirutuliojusi iš religinių apeigų. Jos būdavo keliamos vyno dievui Dionisui pagerbti. Tai dievas, kurį rodo mitai kaip didžius sielvartus kenčiantį ar pašėlusiai besilinksminantį. Jo garbei keliamos šventės buvo vadinamos dionisijomis. Dionisijos būdavo rengiamos tik du kartus per metus: pavasario pradžioje (kovo — balandžio mėn.) - vadinamos didžiosios dionisijos; ir - žiemos pabaigoje (sausio - vasario mėn.) - lenajos arba vynuogių spaudimo šventė.

Dionisijose ar lenajose graikai garbino savo dievą himnais, vadinamais ditirambais. Vienas asmuo korifėjus pasakodavo apie dievo Dioniso kovas, nelaimes arba apie juokingus jo gyvenimo nuotykius, o choras himnais reiškė savo sielvartą ar džiūgavimą dėl Dioniso nelaimių ar pasisėkimų. Choro dalyviai, vaizduodami dievo palydovus satyrus, būdavo apsitašę ožių kailiais. Graikiškai ožys vadinamas tragos; iš čia kilęs tragedijos pavadinimas: tragos ode = ožys giesmė. Tragedija vaizduodavo rimtuosius dievo gyvenimo nuotykius, o iš pasakojimų apie juokinguosius išaugo komedija.

Dioniso šventės buvo viešas kulto dalykas, palaikomas valstybės lygiai, kaip Olimpijoje, Delfuose ir kitur buvo rengiamos kitų dievų garbei muzikos rungtynės. Tačiau vaidinimuose netruko pasireikšti ir tautinis bei politinis gyvenimas. Korifėjus ir choras nepasitenkindavo vienais Dioniso nuotykių; imdavo pasakoti apie mitų herojus, o paskui ir savo amžiaus įvykius. Kovos su persais dėl nepriklausomybės ypač sukėlė tautinį entuziazmą. Pergalei ir jos herojams paminėti dėkingi atėniečiai pastatė paminklą, rengė šventes su vaidinimais, į kuriuos suplaukdavo iš viso krašto. Tokiu būdu šalia religinių vaidinimų išlikusi tautinė tragedija kėlė graikų patriotizmą ir jungė visus kovai dėl laisvo gyvenimo.

II. ANTIKINIO TEATRO ĮRANGA IR VAIDINIMŲ ORGANIZAVIMAS

Teatras (gr.theatron) atsirado Atėnuose ir išplito visame pasaulyje. Va. pr. Kr., klasikinės dramos laikais, Atėnai turbūt neturėjo nuolatinio teatro. Manoma, kad tik Dioniso Eleuterėjo (gr.Dionysos Eleuthereus) šventykla, buvusi pietrytiniame Akropolio šlaite, turėjo vaidinimų aikštę. Gali būti, kad ten buvo įrengta apskrita orchestra (gr. Orchestra) – aikštelė chorui šokti. Tačiau skėnės (gr. skene) pastatas ir žiūrovų vietos buvo statomos iš medžio prieš kiekvieną spektaklį, o paskui išardomos. Tik Likurgui tapus išdininku (338 – 327 pr. Kr.), pastatytas akmeninis teatras; šiek tiek

pakeistas jis išlikęs iki šiol. Orchestra jame pusapvalė. Jos apskritąją pusę juosia aukštytyn kylančios žiūrovų vietų pakopos, iškirstos šlaito uoloje. Žiūrovų vietų eilės tam tikrose vietose atskirtos laiptais, kuriais galima iš apačios užlipti į aukštesnes eiles. Žemiausioje eilėje stovi puošnios marmurinės žynių kėdės. Prie orchistros tiesiosios pusės buvo skėnė, kuri per ilgą antikinio teatro istoriją pakito labiausiai. Žiūrovų pusėje skėnės siena buvo padalyta į lygias dalis. Proskinio viduryje buvo tvirtinami trikampiai, paveikslais papuošti stulpai, kuriuos pasukus, pakisdavo vaizdas skėnėje. Už dviejų kolonomis papuoštų prietaisų, paraskėnijų, abiejuose skėnės sparnuose buvo durys, per kurias įeidavo aktoriai. Ilgainiui proskėnijas buvo puošiamas vis prabangiau. Romos laikais jis virto didžiuliu puošniu fasadu su aklilangiais ir nišomis, kuriose stovėjo statulos (pvz.: Oranžė ir Sabratoje, Tripolitanija). Skėnėje buvo laikomos teatro mašinos, pvz.: keliamoji mašina; ne visai aišku, koks įrengimas buvo ekkiklematas. Daugelis teatrų įrengti taip, kad žiūrovai galėtų žvelgti į tolį, pvz.: Peragme, Toarninoje.

Antikinių teatrų akustika buvo labai gera: žiūrovai paskutinėse eilėse išgirdavo kiekvieną orkestroje ištartą žodį. Dengtas teatras vadinamas odėjonu. Iš pavadinimo aišku, kad jame iš pradžių buvo rengiami muzikantų pasirodymai, bet vėliau ir vaidinimai. Seniausias buvo Periklio pastatytas odėjonas. Jis neišliko. Geriausiai išlikęs odėjonas yra Atėnuose, Akropolio pietvakariniam šlaite; jį 150m. po Kr. atėniečiams padovanojo Herodas Atikas. Teatruose ir odeonuose vykdavo ir tautos susirinkimai bei teismo posėdžiai.

Ir tragedijų, ir komedijų aktoriai dėvėjo kaukes, kurias jie užsimaudavo ant galvos. Kaukės buvo gaminamos taip: vielos karkasą meistras aptempdavo drobe ir ant jos dėdavo gipsą. Paskui jį dažydavo, pritvirtindavo plaukus, barzdą. Spalva, kaktos forma, antakių išraiška kaukė apibūdindavo veikėjo lytį, amžių, visuomeninę padėtį, dorovines ypatybes ir dvasinę būseną. Jei veikėjo psichologinė būseną keisdavosi, aktorius keisdavo kaukę. Kadangi kaukė padidindavo galvą, aktoriaus figūra atrodė mažesnė. Tai tiko komedijai, o tragedijų aktoriai, norėdami išvengti komiško įspūdžio, dėvėjo specialų storą padą apavą – koturnus.

Visus vaidmenis graikų teatre atlikdavo vyrai. Iš pradžių dramoje vaidindavo vienas aktorius: užsidėdamas vis kitą kaukę, jis atlikdavo visus vaidmenis. Veikėjas kalbėdavosi su choru arba vienas.

Teatre būta įvairių mechanizmų, kurie pakeldavo sėdintį ant kokio nors butaforinio gyvūno (Pegaso, paukščio, vabalo) aktorių ar nuleisdavo dievus į žemę. Todėl staigus nutraukiančio konfliktą dievo pasirodymas buvo vadinamas „dievu iš mašinos“. Teatrologijoje prigijo lotyniškas šio termino vertimas: deus ex machina.

III. DRAMŲ SANDARA

Dramos paprastai prasideda prologu. Tai vadinama veikalo dalis nuo pradžios iki choro atėjimo. Choras įžengdavo į orkestrą dainuodamas parodą vadinamą dainą. Kitos choro giesmės – stasimai. Jie susideda iš strofų, antistrofų ir epodų. Veikiančių asmenų tarpusavio pokalbiai bei jų dialogai su choru vadinami epeisodijais. Graudulinga tragedijos veikėjo ir choro pakaitomis giedama rauda buvo praminta komu. Komedijos dar turėjo dvi tik joms būdingas dalis: parabasę ir agoną. Parabasė – tai su komedijos turiniu nesusijusi choro daina, publicistinis nukrypimas. Jame autorius kalba apie įvairius jį dominančius visuomenės gyvenimo įvykius ar reiškinius, samprotauja literatūrinėmis temomis. Agonas yra pagrindinių veikėjų ar svarbiausių komedijos idėjų ginčas. Dramos baigiasi eksodu – išėjimu. Choras truputį pasižneka su vienu ir dviem dramos veikėjais ir išeina dainuodamas išvados giesmę.

IV. TEATRO KLESTĖJIMO PERIODAS

Religiniai ir tautiniai vaidinimai iš pradžių buvo artimai susiję su chorine lyrika; tai buvo tik epiškas korifėjaus pasakojimas ir lyriškas choro jausmų reiškimas. Pirmasis tuos vaidinimus sudramina atėnietis Tespis (VI a), įvesdamas dialogą tarp choro ir korifėjaus. 536 - 534 metai, kada Tespis sukūrė tokį vaidinimą Atėnuose, laikomi tragedijos gimimo metais. Bet graikų tragedijos klestėjimo periodas Atėnuose yra V - IV a. Drama ryškiausiai parodo, kokius tarpus išgyveno graikų dvasia ir kaip ji keitėsi.

Pirmiausia graikų galybė pasirodo kovose dėl laisvės. Persų karaliai, stengdamiesi nukariauti visą ano meto pasaulį, užgrobė Mažosios Azijos graikus. Pavergtieji, vadovaujami turtingo Mileto miesto, sukilo. Atėnai atsiuntė jiems keliasdešimt laivų pagalbos. Bet sukilimas buvo numalšintas, Miletas sugriautas, gyventojai išžudyti, pavergti. Persai nusprendė užkariauti visus graikus. Paėmę salas, įsiveržė į Atiką netoli Maratono. Degdami laisvės meile, geriau apsiginklavę, atėniečiai su nedideliu talkininkų būreliu nugalėjo didžius persų būrius. Maratono pergalė (490 m.) pakėlė graikų dvasią, o bendras pavojus juos suvienijo. Karas nesibaigė, bet graikai vikrumu, narsumu, karštos laisvės meilės vedami, atmušė didžius persų būrius. Elada buvo apginta nuo išorės priešų. Dėkingi atėniečiai savo karžygiams pastatė paminklą ir įamžino žygius tragedijose ir lyrikoje.

Laisvės kovose labiausiai iškilo dvi graikų tautos: atėniečiai ir spartiečiai, ypač pirmieji. Atėniečių vadovybei pasidavė visas Archipelagas; sukurta jūrų sąjunga, kurios tikslas buvo atgauti graikų žemes ir atkeršyti persams. Žlugus Miletui, Atėnuose išsiplėtė prekyba, miestas turtėjo. Garsūs valstybės žmonės išmintingai ėmė tvarkyti šalį. Aristidas, o paskui Periklas neturtingam luomui, kuris, uoliai buvo dalyvavęs nepriklausomybės kovose, suteikė visas piliečio teises. Periklo demokratiškai valdomi Atėnai po herojiškų žygių savo jėgas pakreipė nauja linkme - stiprino laivyną, statė miesto sienas, rūpinosi neturtingaisiais. Periklo laikais Atėnai pasiekė savo galybės viršūnę. Tada graikai sukūrė gražiausius tragedijos ir skulptūros kūrinius.

Atėnus pražudė tarpusavio nesantaika. Gera sutardami kovoje su priešais, Atėnai ir Sparta tapo didžiausiais konkurentais ir amžiniais priešais taikos metu. Prasidėjo kivirčiai tarp atskirų valstybių. Į juos įsikišo ir Atėnai su Sparta. Iškilo ilgametis Peloponeso karas (431 - 404), kuris iš tiesų virto Spartos ir Atėnų karu. Kol buvo gyvas Periklas, jis sumaniai palaikė atėniečių tarpe santaiką, bet užėjo maras; neprotingi piliečiai ėmė kaltinti dėl jo patį Periklą. Pagaliau ir pats Periklas apsikrėtė maro liga ir mirė, palikdamas nebaigtą karą. Atėnuose prasidėjo nesutarimai. Nauji vada, išdidūs, bet trumparegiai, savo netikusiais žygiais sukiršino pačius atėniečius, sukėlė kovą tarp demokratų ir oligarchų; tuo pasinaudojo Sparta ir nugalėjo Atėnus. Nugalėti Atėnai neteko savo galybės - dūmais nuėjo jų laivai, išgriautos jų gimtojo miesto sienos, panaikinta demokratija, jos vietoj valdžią paima tironai.

Religinį ir patriotinį teatrą rėmė valstybė, rengdama kasmet viešus vaidinimus. Kad paskatintų poetus, darydavo dramos konkursus. Juos, o drauge ir visą dionisių šventę tvarkydavo valstybės atstovas archontas. Jis leisdavo rungtis per vieną šventę trims poetams. Kiekvienas jų turėdavo parašyti po tris tragedijas ir po vieną komediją arba satyrinę dramą. Trys tragedijos vaizdavo tris tos pačios legendos ar pasakojimo epizodus ir buvo vadinami trilogija, o kartu su komedija - tetralogija. Archontas tada parinkdavo turtingą pilietį ir paskirdavo jam garbingą pareigą - savo lėšomis sudaryti chorą. Paskirtasis (vadinamas choregas) surinkdavo iš savo gyvenamosios srities choristus, fleitininkus ar citrininkus. Juos išmokydavo pats tetralogijos autorius. Chore būdavo 12, paskui - 15 žmonių, o komedijos choruose - 24. Iš pradžių vaidindavo pats poetas, o nuo Sofoklio, kuris turėjo labai silpną balsą vaidintojas būdavo renkamas burtais.

Vaizduodami dievų ar herojų gyvenimą, graikai parodydavo juos didesnius už žmones. Tam tikslui apsiaudavo aukštais batais, vadinamomis koturnomis; tam tikros pirštinės pailgindavo rankas; ant veido dėdavo kaukę, čia tragišką, čia komišką, kurios papuošalai padidindavo ir vaidintojo ūgį. Tokiame teatre mimika neturėjo jokios reikšmės: iš toli negalėjo jų pastebėti. Tik kaukių spalva ar forma pabrėždavo kai kuriuos vaizduojamo asmens charakterio bruožus: tamsi kaukė - vyras, balta - moteris, geltona - paliegėlis, ruda - gudruolis; daug raukšlių kakte - pagyvenęs žmogus, mažai - rimtas, lygi kakta - linksmai nusiteikęs; seniai turėdavo žilus plaukus; sveikas, kenčiąs, nelaimingas

žmogus pažymimas tamsia plaukų spalva; trumpai kirpti plaukai - nelaimingas, ilgi plaukai - karalius ar karys. Jų kostiumai būdavo nepaprastai puošnūs.

Naudodavo tam tikras mašinas dievams iš dangaus nuleisti, perkūnams ir žaibams sukelti ir kt.

Į teatrą rinkdavosi visi piliečiai, vyrai ir moterys; moterų neleidavo tik į kai kurias komedijas.

Vergai negalėdavo lankytis. Jie galėdavo ateiti tik patarnaudami savo ponams: atnešdavo valgyti, gerti.

Kol vaidinimai buvo tik religinė šventė, į teatrą leisdavo visus nemokamai. Vėliau buvo mokamas palyginti nedidelis mokestis. Periklas tą mokestį neturtingiesiems gražindavo iš valstybės iždo.

Į teatrą graikas turėdavo išsirengti visai dienai su maistu ir gėrimu. Viena tragedija trukdavo 2,30 - 3 val.; taigi visa dienos telralogija - apie 11 val. Po vienuolika valandų tris dienas iš eilės.

V. DRAMŲ MEDŽIAGA

Tragedijos paprastai rašytos mitų motyvais. Galbūt tokią padėtį nulėmė tradicija: iš pradžių tragedijos buvo kuriamos Dioniso mitų tematika, vėliau pradėta įterpti kitus pasakojimus. Tačiau svarbiausia, matyt, buvo tai, kad mitas – tai universali medžiaga, teikianti galimybių išreikšti įvairiausioms situacijoms, jausmams, būsenoms.

Dramaturgas negalėjo pakeisti mito karkaso, bet turėjo teisę šiek tiek pridėti ar atimti. Tie patys mitų veikėjai galėjo būti ir patrauklūs, ir atstumiantys.

Komedijų siužetus autoriai sukdavo patys, jų situacijos dažnai absurdiškos, o personažai fantastinės būtybės ir paprasti žmonės. Tačiau pagrindinių veikėjų vardai ir čia rodo komediografo norą apibendrinti.

VI. TEATRAS “EPIDAURAS”

Epidauros (gr. Epidauros), kurortas šiaurės rytų Peloponese. Iš atkastų griuvėsių galima susidaryti aiškų vaizdą šventovės, kurios pagrindiniai statiniai iškilo IV ir IIIa. pr. Kr.: Asklepijo šventykla su dievo paveikslu iš aukso ir dramblio kaulo, apskritoji šventykla (Tholos), gulimosios salės ligoniams, svečių namai, teatras, kuriame dabar vėl vaidinama; jo grožis buvo liaupsinamas jau antikos laikais. “Epidauro” teatre dabar vaidinamos tik antikinės tragedijos ir komedijos.